

**МЕДИЦИНСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„ПРОФ. Д-Р ПАРАСКЕВ СТОЯНОВ“ - ВАРНА**

ФАКУЛТЕТ ПО МЕДИЦИНА

КАТЕДРА ПО ПСИХИАТРИЯ И МЕДИЦИНСКА ПСИХОЛОГИЯ

Петя Димитрова Петкова

ПСИХОЛОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА ХАЗАРТНОТО ПОВЕДЕНИЕ

ДИСЕРТАЦИЯ

за присъждане на образователна и научна степен „Доктор“

Научен ръководител:

Проф. Иван Александров, д.пс.н.

ВАРНА

2024

**МЕДИЦИНСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„ПРОФ. Д-Р ПАРАСКЕВ СТОЯНОВ“ - ВАРНА**

ФАКУЛТЕТ ПО МЕДИЦИНА

КАТЕДРА ПО ПСИХИАТРИЯ И МЕДИЦИНСКА ПСИХОЛОГИЯ

Петя Димитрова Петкова

ПСИХОЛОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА ХАЗАРТНОТО ПОВЕДЕНИЕ

ДИСЕРТАЦИЯ

за присъждане на образователна и научна степен „Доктор“

Научен ръководител:

Проф. Иван Александров, д.пс.н.

Научно жури:

Проф. Валери Стоилов Стоянов, д.п.
Проф. Майяна Милчева Митевска, д.пс.н.
Проф. Силвия Борисова Цветкова, д.кл.пс.
Проф. д-р Минко Стоев Хаджийски, д.п.
Доц. Диана Станчева Димитрова, д.пс.

ВАРНА

2024

СЪДЪРЖАНИЕ

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ	6
ВЪВЕДЕНИЕ	8
I. ГЛАВА ПЪРВА. ЛИТЕРАТУРЕН ОБЗОР	9
1. Еволюционен произход на хазартното поведение	9
1.1. Хазарт и архитипност	10
1.2. Ролята на културата и разпространението при хазарт	11
Част втора. Факторно влияние при хазарт	14
2.1. Фактори на средата	14
2.2. Поведенчески контрол – регулация	15
2.3. Социалният контрол при хазарт – формално и неформално регулиране	17
2.4. Генетични фактори	18
2.5. Невробиология и ролята на допамина	20
2.6. Демографския фактор пол и предпочитания към хазарт	23
Част трета. Девиантност при хазарт и клинични критерии	26
3.1. Девиантност в хазарта	26
3.2. Клинични критерии и етапи на пристрастяване	30
3.3. Хазартното поведение и акцентуация на характера	33
3.4. Ролята на стила на привързаност	35
Част четвърта. Теоретико-методологични аспекти	38
4.1. Генерализирани очаквания в хазарта	38
4.2. Теория на личността - хазартен модел	41
4.3. Диспозиционен подход	42
4.4. Диференциращ подход и социалното научаване	45
4.5. Мотивационни теории в хазартното поведение	47
4.6. Ролята на нагласите в ХП	50
4.7. Теорията за планираното поведение	54
4.8. Теория за риска в хазартното поведение	56
Част пета. Емоционални регулатори и афективност на поведението	60
5.1. Чувствителност към стимули	60
5.2. Конструктът „търсене на усещания“	62
5.3. Импулсивност и хазарт	65
5.4. Преследване на загуби	67
5.5. Потребност от емоции	68
ИЗВОДИ ОТ ЛИТЕРАТУРНИЯ ОБЗОР	73

II. ГЛАВА ВТОРА. МЕТОДОЛОГИЯ НА ЕМПЕРИЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ	77
1. Цел, задачи, хипотези и модел на изследването	77
2. Обосновка на скрининг за хазартно поведение	78
2.1. Кратко описание на методиката	78
2.2. Област на приложение	81
3. Резултати и анализ от емперичното изследване	81
3.1. Описателна статистика.	81
3.1.1. Профил на изследваните лица	81
3.1.2. Честотно процентно съотношение на резултатите по възраст	82
3.1.3. Разпределение на лицата по групи /лица без хазартно поведение и лица с хазартно поведение.	83
3.1.4. Процентно съотношение на изследваните лица по признак пол	84
3.1.5. Процентно съотношение на изследваните лица по степени на образование.	86
4. Корелационен анализ на скрининг-тест за оценка на хазартно поведение.	88
4.1. Методика за скрининг на хазартното поведение (MSGB).	88
4.2. Скала за изследване потребността от търсене на силни преживявания и усещания на Цукерман (SSS).	89
4.3. Диагностика степента на готовност към риск на Шуберт (PSK).	89
4.4. Корелационна матрица на скалите по Пиърсън	89
4.5. Резултати от методика за скрининг на хазартно поведение (MSGB)	90
4.6. Групиране на айтеми от методиката относно личностни характеристики:	92
4.6.1. Мотивация	93
4.6.2. Търсене на усещания	96
4.6.3. Склонност към поемане на риск	98
4.6.4. Импулсивност	100
4.6.5. Нагласи и суб. норми	103
4.6.6. Поведенчески контрол	105
4.6.7. Модел на привързаност.	107
5. Анализ на ROC криви (графика на работните характеристики). Резултати изразяващи отношението сензитивност-специфичност спрямо площта над ROC кривата	110
5.1. ROC крива на променливата: „Мотивация“	112
5.2. ROC крива на променливата: „Търсене на усещания“	113
5.3. ROC крива на променливата: „Склонност към риск“	114
5.4. ROC крива на променливата: “Импулсивност“	115
5.5. ROC крива на променливата: „Нагласи и субективни норми“	116

5.6. ROC крива на променливата: „Поведенчески контрол“	117
5.7. ROC крива на променливата: „Модел на привързаност“	118
6. Изчисляване на надеждност - MSGB	119
7. Факторен анализ.	119
7.1. Описателна статистика на факторите включени в анализа.	119
7.2. Мярка за адекватност на извадката на Кайзер-Мейер-Олкин (КМО) и тест на Бартлет за сферичност.	120
7.3. Пропорционалност на общата дисперсия за променливите.	121
7.4. Точков анализ „Scree Plot“ за собствените значения за всеки от компонентите.	123
ОБСЪЖДАНЕ НА РЕЗУЛТАТИТЕ	124
ИЗВОДИ	128
ОГРАНИЧЕНИЯ И БЪДЕЩИ НАСОКИ	130
ПРИНОСИ	130
БИБЛИОГРАФИЯ	130
Приложение 1	144
Приложение 2	145
Приложение 3	147

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ

ГО	Генерализирани очаквания
ЛК	Локус на контрол
МКБ-11	Международна класификация на болестите – единадесето издание
МКБ-Х	Международна класификация на болестите – десето издание
СЗО	Световна здравна организация
ТПП	Теорията за планираното поведение
ХП	Хазартно поведение
ХЗ	Хазартна зависимост
DSM-5	<i>Diagnostic and statistical manual of mental disorders – 5 th edition,</i> Диагностичен и статистически наръчник на психичните разстройства – пето издание
DSM-VI	<i>Diagnostic and statistical manual of mental disorders – 4 th edition,</i> Диагностичен и статистически наръчник на психичните разстройства – четвърто издание
MSGB	Методика за скрининг на хазартното поведение.
SSS	Скала за изследване потребността от търсене на силни преживявания и усещания на Цукерман
PSK	Диагностика степента на готовност към риск на Шуберт

ВЪВЕДЕНИЕ:

Последното десетилетие България отбеляза неимоверен ръст на разпространение на видове хазарт и тяхното потребление. Ескалирането на проблемите свързани с хазарта и влиянието му върху общественото здраве и благополучие, подчертават както актуалността на темата, така и нейната значимост. Данните от последните няколко години в нашата страна, обективно сочат възходящата позиция на проблема с хазарта спрямо водещите до момента видове проблемно поведение. Последната година НИЛНАХ¹ посочва първа позиция на обажданията свързани с този проблем, която бързо се предвижи от трето и второ място (през последните 3 години). Въздействието на проблемния хазарт върху обществото се задълбочава, а дебатът относно причините за неговото еволюиране продължава. Настоящия психологически анализ на хазартното поведение, не произтича от идеята за еволюционното му проследяване до зависимост. Тя се основава на необходимостта от идентифициране на характерен хазартен модел на поведение, разглеждан не толкова в патологичната му форма, а по-скоро преди нея. Това означава, че фокусът ще бъде не основно върху клиничните, а върху субклиничните проявления при разглеждане на феномена. Към настоящия момент все още няма съществуващ единен концептуален модел на хазартното поведение. От особено значение е предпоставките за възникване да бъдат разгледани много преди задълбочаването на поведенческия проблем свързан с хазарта. Авторската идея се свързва с изследване на предиктори, заложили в една или друга степен във всеки един човешки индивид. В настоящата разработка, този вид активност (хазартната) може ще бъде асоциирано с вид потребителско поведение, а не само като степен на обремененост и разглеждана като поведенческа зависимост. Това налага на първо място формулиране на определен модел на хазартното поведение (ХП) на база специфика, чрез обобщаване на индикаторите за неговото формиране. Следващият етап на анализ, ще се основава на съпоставяне с критериалните определения при хазартната зависимост (ХЗ). Въпреки изобилието от изследвателски емператив относно хазарта, през последните десетилетия, много малка част от него се фокусира върху поведенческия анализ извън клиничните критерии.

Биопсихосоциалните модели, теоретизират група фактори в опит за разкриване на тяхното сложно взаимодействие. Въпреки, че тези модели се основават на констатации от емпирични изследвания и клинични случаи, сравнително малко са изследванията на фактори, анализиращи задълбочено опита и преживяванията на „залагащите“.

Наред с множеството дялове, които изучават човешкото поведение в контекста на нейната физиологична, биологична или социална основа, стои общото разбиране за същността на личността. В рамките на различните психологични теории, поведението е натоварено с различни по вид характеристики, а водещите фактори за неговото определяне не са еднозначни. То не може да бъде разглеждано само като детерминирано, отхвърляйки идеята

¹ Националната информационна линия за наркотиците, алкохола и хазарта.

за автономност и пренебрегвайки физиолого-генетичното обяснение на Скинър. Същото ограничение можем да видим и в психодинамичната теория, която определя активните сили в рамките на личността, като основни мотиватори на поведението (Фройд, Адлер). По сходен начин, феноменологичната теория ограничава разглеждането на човешкото поведение само от гледна точка на субективните възприятия, интерпретации и познания за действителността (К. Роджърс). Различните подходи, противопоставят разглеждането на поведението от една страна като причинено основно от личностни черти, а от друга, като резултат предимно на ситуационни фактори. На свой ред К. Г. Юнг смята, че влиянието на преживяванията в детството не е пожизнен детерминиращ фактор, а жизнените ситуации променят личността.

С по-особена значимост към настоящата тема, се явява социално-когнитивния подход, който разглежда поведението като резултат от взаимодетерминирането на два фактора. Този модел разкрива, че вътрешните фактори (убеждение, очакване) и външните фактори (последствията) са взаимозависими и определят поведението. Тя подчертава когнитивните компоненти и начина, по който поведението и средата влияят на индивида.

Основните понятия в науката психология, са свързани именно с изследване на поведението и поведенческите процеси, а нейна основна цел е тяхното предсказване и контролиране. Правилното дефиниране на хазарта и разграничаване на различните поведенчески модели са областите които възпрепятстват напредъка в областта. Презумцията за сходни психологически принципи и тенденцията за идеологическо обобщаване на „комарджиите“ се явяват основна пречка. Спецификата на даден вид поведение, се обуславя от всички действащи външни и вътрешни фактори и начина по който те си взаимодействат. Необходимо е те бъдат разглеждани в контекста на обективното наблюдаемо, но и на база съответстващи традиционни теории в психологията.

Настоящата обзорна част, цели да представи и анализира един теоретичен модел, интегриращ биологични, личностни и когнитивни теории при определяне на поведението. Разработването на този дисертационен труд, представлява опит да се отговори на множество актуални въпроси, свързани с конкретния вид поведение на база специфика. За постигане на тази цел, бе конструирана скринингова методика за оценка на хазартното поведение. Ето защо, на първо място се поставя идентифицирането и анализът на факторите, които ще определят едно поведение като хазартно.

ГЛАВА ПЪРВА. ЛИТЕРАТУРЕН ОБЗОР

1. Еволюционен произход на хазартното поведение

Хазартът е вид древна човешка дейност с хиледолетна история, открита в почти всички култури и в повечето части на света. Самата дума има арабски произход – „al zahr“ и се превежда като зар. Откритите находки в Египет разкриват предмети предназначени за хазартни игри, датиращи от 3500 г. пр.н.е. Първите игри за забавение станали по-популярни са тези със зарове, пулове и организирани залози на животински битки. Още от дълбока древност са се практикували най-различни игри с числа и карти. Съществуват сведения, че още в Древен Рим се е наложило въвеждане на контрол върху залозите, поради пристрастяване към игрите.

Хазартът е бил осъждан като вид грях в християнската традиция. Многократните опити да се ограничи хазартът, не били увенчани с успех и не довело до промяна на поведението на местното население. По късно, в по-модерните западни общества, участието в хазарт се е тълкувало като вид безотговорно поведение. Хазартът се насърчава като форма на забавление между 50-те и 60-те години на миналия век, с акцент върху потребителските продукти и свободното време (Abt, Smith & Christiansen, 1985; Allami et al., 2017). Тази промяна се свързва предимно с икономическата логика и по-общата промяна в моралните ценности, които от своя страна са свързани с различната визия и отношение към социалното поведение на обществото. Хазартните игри, които познаваме днес, се зараждат на по-късен етап и търпят осезаеми промени. Съвременната рулетка се появява през 1500 г. Блез Паскал я подобрява през 1657 г. Междувременно, към днешна дата още в първа глава на наръчниците по статистика четем следното: „Два са основните ключови елемента, които изиграват фундаментална роля в развитието на статистиката: теорията на вероятностите и теорията на измерването. Основите на теорията на вероятностите са положени от френските математици Блез Паскал и Пиер дьо Ферма. Техният близък приятел маркиз Шавале дъе Мер, който е страстен хазартен играч на зарове искал да разбере природата на загубата – дали това е Божията воля² или има друга причина, закономерност. Благодарението на желанието на Паскал да помогне на своя приятел да печели от хазарта води до това, че неговите научни разработки го правят “баща” на теорията на вероятностите“ (Ганева, 2016).

През XVII век една от най-разпространените и популярни игри става блакджек-а, която бързо достига до Северна Америка и други краища на света. Тази игра започва да генерира огромни обороти, когато стават легални казината през 1931 г. По-късно през 1969 г. хазартът в Канада

² Прогнозирането на бъдещи събития винаги е влизало в противоречие с теологията, защото с помощта на теорията на вероятностите се прави опит да се намери закон какво е по-вероятно да се случи в бъдеще. Теологията смята, че бъдещето е изцяло в ръцете на Господа и не може да се предскаже.

се легализира под формата на лотарии. Покера също е произлязъл от Западна Европа, но става една от най-популярните хазартни игри достигайки до САЩ.

Хазартът изглежда е древна човешка дейност, срещана в почти всички култури и в повечето части на света (Custer & Milt, 1985). Приемането на хазарта варира в различните култури, понастоящем обаче в повечето страни хазартът се среща открито и широко. Като начало на съвременния хазартен бизнес в България се счита 1979 год., когато е открито първото казино към хотел „Витоша“ София.

1.1 Хазарт и архетипност

Днес хазартът по цял свят се е превърнал в глобална индустрия за милиарди. Въпреки повсеместното мнение (на незасегнати лица), които го определят като „начин за забавление“, има хора, които са склонни към пристрастяване, по много сходен начин със склонността към химически зависимости. Предвид нарастващата популярност на този вид „забавление“ и свързаните с това негативни последици, се налага едно по-задълбочено проследяване на заложените психологическите основи, като „колективно несъзнавано“ (в т.ч. исторически). Терминологичното определение, относно колективното несъзнавано – наложено от Карл Юнг, съставлява влиянието на целия минал опит на човечеството, който според него се унаследява и съдържа архетипи.

Проследяването на историята на хазарта, всъщност ни дава възможност да осъзнаем процес пуснал дълбоки корени в общественото развитие. Именно поради това, липсата на по-задълбочени познания, може да възпрепятства цялостното разглеждане и анализ на този феномен. В исторически план, възгледите за същността и използваните подходи ни дават различна отправна точка. Същността на поведенческите модели в контекста на обществените отношения, представят една обяснителна схема, чрез която може да се тълкува определен вид поведение, тъй като то е възникнало в същата тази общност. Съществен факт, свързан със подходите за изучаване на поведението (ХП) и по-конкретно биологичната и еволюционната му основа, е противоречието между влиянието на съвременната среда и човешките характеристиките, като биологичен вид. Въпреки, че те непрекъснато си взаимодействат, характеристики адаптивни спрямо изискванията на древната физическа и социална среда, не винаги са адекватни в модерния свят. Еволюционната гледна точка, разкрива че в поведенческия репертоар на съвременния човек, продължават да съществуват черти и механизми, които са наследство от еволюционната ни история (Brown et al., 2011).

Първото публикувано научно изследване за патологичното привличане свързано с хазарта е направено от Героламо Кардано през XV век. В него е изразено мнението за многофакторната динамика при хазарт. Неговата книга „*Liber de ludo aleae*“, написана 1560-те, но публикувана едва през 1663 год.- след неговата смърт, съдържа първото систематично разглеждане на вероятностите, като част от ефективните методи за игра. Въпреки това, Кардано за пръв път

повдигна въпроса, че страстта към играта може да бъде нелечима болест и приема, че това влечение играе активна психологическа роля. Още по онова време той описва изживяванията, които човек изпитва в играта като: „много специфично състояние на ума, като загуба на самоконтрол, желанието да се увеличи процента, преследване по въпросите на играта“ (Cardano, 1953). Той отбеляза, че *ентузиазъмът* за хазарт, води до социални и правни проблеми и всичко това заедно прави диагноза "хазарт".

1.2 Ролята на културата и разпространението при хазарт

Културата днес се разглежда като сложна цялост, включваща знание, убеждения, навици, морал и обичаи, придобити от човека като член на обществото. Но тя включва и социални променливи като език, произход, религия. Те допринасят за развитието на индивидуалните стойности, като директно влияят върху поведението на индивида. Систематичните литературни прегледи, показват една съществена празнина по отношение на ролята на културата при хазарт. Отбелязани са ключови пропуски, свързани с необходимостта от повече изследвания фокусирани върху субпопулации, на използваните различни формати на хазарт и тези с различни нива на проблем с хазарта и уязвимите групи от населението (Raylu & Oei, 2004; Lawn et al., 2020). Това често довежда до спорен момент в определяне на променливите, свързани с започването и поддържането на хазартната активност. В световната научна литература, съществуват документи имащи за цел да намалят тази празнина и да стимулират по-нататъшни изследвания по темата. Но направените систематични прегледи, в частност на културните вариации в хазарта и патологичния хазарт, не са много (Tse, S et al., 2012; Baxter et al., 2019; Lawn et al., 2020). Изводите от тях предполагат, че определени културни групи са по-уязвими да започнат да играят хазарт и респективно да развият патологично влечение към хазарта. Определянето на факторите, ще предостави възможност те да бъдат изследвани в различни културни групи, с цел разбиране на етиологичните процеси. Тук се има предвид културно обусловеното поведение, ценности и вярвания, както и процесът на акултурация, които трябва да бъдат изследвани с цел установяване на тяхната ролята в иницирането и поддържането на ХП.

Поведение окачествявано като хазартно, подобно на всяко социално поведение, получава значение в контекста в който се реализира. Културната история влияе върху значенията, които се придават на ХП, на мотивите за хазарт и цялостната концепция за развитие на пристрастеност. Културните вярвания и ценности се предават на членовете по редица начини, като те могат да повлияят на семейното функциониране, като подкрепящо или обезсърчаващо ХП. Различните културни групи имат различни семейни конфигурации. Традиционните, особено патриархалната семейна система и силен мъжки авторитет, може да играе значителна роля при оказване на влияние върху член на семейството при хазарт (Parke & Buriel, 2008). В тази система често действат процеси като идентификация, което засилва това влияние. В някои култури (като в китайската напр.) децата в семействата са изложени в по-голяма степен на родителското одобрение спрямо хазарта. Китайската култура се свързва

с повишено рисково поведение и суеверно мислене и това може да се прояви във възприятията на хората за съдбата и късмета (Лам, 2017). В случаите, при които главата на семейството залага, значително се увеличава вероятността на децата и други членовете на семейството, също да залагат в определени условия (Buth & Kalke, 2017). В този смисъл културата може да окаже влияние и върху други характеристики със същият краен резултат. Такива именно, са свързани с отчуждаването, липсата на привързаност и подкрепа, същите онези които оказват влияние и при злоупотребата с вещества (Chee & Lui, 2021). По сходен начин те влияят върху миогледа и сформиранието на отношение (нагласа) към хазартната активност. Както злоупотребата с вещества, така и патологичния хазарт се свързва с наличието или отсъствие на близостта със семейството и се повлиява от културната група на индивида. Въпреки това, понастоящем няма проведени межкултурни проучвания, сочещи по какъв начин точно семейното функциониране може да поддържа или обезсърчава ХП.

В култури като мюсюлманската, където хазартът е осъждан исторически, достъпността до хазартът е ограничена, по този начин културните ценности диктуват неодобрение към подобен тип активности осъждани от обществото (Bellringer & Clarke, 2008). При сравняването на груповите норми, следва да се отчете и възможността, членовете на колективните култури да имат по-голямо влияние върху ХП, отколкото членовете на индивидуалистичните култури. Така лицата от колективните култури са по-склонни да започнат и да продължат да залагат и в последствие да развиват зависимост към хазарта. Установено е, че срамът е основен фактор, който възпрепятства достъпа до услугите за помощ при проблеми с хазарта (Chee & Lui, 2021). Различен е начинът по който срамът се тълкува сред етносите, спрямо културните и религиозни вярвания (Chung, 2016). Сред арабското и турското общество, срамът е свързан с религиозни принципи, тъй като хазартът е забранен в ислямската религия. От друга страна, в култури като китайската, срамът се свързва със „загуба на лице“ и уважение сред членовете на културната група. Поддържането на хармония с другите и света около тях са крайните цели в човешките взаимоотношения и по този начин те се опитват да избегнат възможни конфликти (Cheung et al., 2005). Следователно те смятат, че е важно човек да се въздържа от персонално ориентирано поведение, тъй като колективните нужди предхождат индивидуалните потребности. Те вярват, че не трябва да се натоварват другите с лични проблеми и толерират въздържание от „болестни мисли“, които могат да причинят емоционално разстройство. В голяма част от тези общества психичното заболяване на член от семейството е позор за цялото семейство. По този начин, проблема на тези индивиди вероятно ще бъде скрит от обществото в рамките на семейството. Главата на семейството решава какъв метод на лечение да се предприеме, съответно рязко намалява вероятността да се търси професионална помощ.

Един от най-важните фактори, който влияе върху културните вярвания и ценности, осъждан в психологическата литература включва и процеса на акултурация. Това се случва когато индивидът се опитва постепенно да приеме културата на доминиращото общество. В процесът на акултурация напр. някои имигранти се адаптират по-бързо и в по-голяма степен от други към основната култура. Това се случва в зависимост от техните езикови способности, нива на

образование, професионални умения, наличие на сплотена етническа общност за емоционална и социална подкрепа. Културни фактори – като етнически, семейни и национални култури – замесени в поддържането на проблемния хазарт са важни съображения за бъдещи теоретични и практически разработки в нашето все по-глобализиращо се общество (Oei et al., 2019). Процесите на вътрешната динамика и увеличаването на хазартът сред определени културни групи може да се отдаде на два процеса. Единият е обвързан с успешното адаптиране към култура, в която има високо приемане и практика на хазарта, другият би могъл да бъде свързан с проблеми в процеса на акултурация (т.е. трудности при адаптиране към основния културен поток).

Моделите на хазарт сред общото население показват, че всяко общество има своя собствена етика по отношение на хазарта. Това варира от пълно въздържание, както при някои мюсюлмански групи, към квалифицирано одобрение - в американските и европейските общества към високо ниво на участие, както се случва сред китайците.

За култури с присъщи норми, които са силно толерантни към хазарта, би било трудно да се определи едно ХП като проблематично. Следователно, това може да намали вероятността членовете да търсят помощ, дори когато тя е твърде необходима. Изброените до тук факти, отнасящи се до културните норми при разпространението на хазарт корелират пряко с прогресиращ хазарт и в нашата държава. Факти от скорошни проучвания за нивата на участието в хазарт отразяват огромен ръст на всички разпространени формати. Такива са повсеместното разпространение на онлайн възможности, до скорошното рекламно толелиране³ и множачите се през последните няколко години места за хазарт в нашата страна.

Според канадския учен проф. Робърт Уилямс от „University of Lethbridge” концепцията свързана с хазарта е много по-неясна, от тази за пристрастяване към алкохол и други опиати (Williams, 2007). Той счита, че това е следствие на факти свързани с функциите и достъпа до хазарт, които според него зависят от културата и времевия период в който се развива.

Културата и акултурацията може да повлияе на моделите на хазарт по много начини, но основно предизвикателство е как тя може да насърчи или обезсърчи едно поведение, като хазартното. Именно в търсене и проследяването на определени личностни характеристики, фактори за възникване и факторите за поддържане на ХП, са във фокуса на изследователя в следващите няколко части от дисертационния труд.

³ Рекламата на хазарт във всякаква форма бе забранена във всички видове медии с окончателно решение на Народното събрание с приети промени в Закон за хазарта на 30.04.2024 год.

Част втора. Факторно влияние при хазарт

2.1. Фактори на средата

Сред компонентите, допринасящи за съществуващите форми на хазарт - ХП, ролята на заобикалящата ни околна среда (семейна, социална и екологична⁴) се отчита като доминираща.

Изложените в предходната глава културни фактори, съвременно взаимодействат със средовите и наличието на хазартно участие от страна на родителите. Закономерността се разкрива чрез създаването на лични нагласи на децата и ранното им участие в залагане при тези обстоятелства. Връзката между техните нагласи и въпросната ранната склонност към хазарт, може да бъде силно изразена, когато самите родители моделират или одобряват хазарта. Всъщност родителите, които участват в хазарт, могат да бъдат по-снизходителни и подкрепящи към хазартни дейности на децата си (Holdsworth et al., 2013). Без снизхождение от страна на родителите, уязвимите деца могат да се включат в рисковото поведение като хазарт по-късно в юношеството, когато социализиращото влияние на родителите намалее и влиянието на връстниците се увеличава. Въпреки че значителни изследвания са предоставили подкрепа за връзката между родителските практики и хазарта на подрастващите, по-малко се знае за ролята на нагласите в тази връзка (Canale et al., 2016).

Сред малкото направени проучвания, относно връзката на специфичните семейни характеристики и влиянието върху младежкия хазарт, се установява косвеното влияние на стиловете на родителство върху склонността към хазарт и проблемно ХП (Jonkman & Worthy, 2013). Семейната среда неминуемо има своето съществено влияние - тя предлага модели на поведение, които детето постепенно възприема и по-късно възпроизвежда. Конфликтна семейна среда, както и родителски хазарт и ниски нива на кохезия в семейната единица могат значително да увеличават вероятността от проблеми с хазарта. Стилите на родителство се отнасят до определени модели, които ще бъдат водещи при социализацията. Този глобален модел на родителско поведение се предполага, че създава емоционален климат в което детето би било по-възприемчиво към това на родителя, в по-конкретни и целенасочени родителски практики. В конкретният случай данните от последните две десетилетия показват една разнопосочност на резултатите за тежестта на генетичните фактори спрямо средовите. От публикуваните оценки за наследственост, които варират драматично, се предполага, че генетичните фактори обясняват около 49 % от нередовната склонност към хазарт, както е дефинирана от DSM-IV, и 55% от нередовната склонност към хазарт, както е дефинирана от SOGS (South Oaks Gambling Screen). Но други проучвания показват, че хазартът се влияе изцяло от фактори на околната среда. Направеното с многостепенен двоен дизайн на

⁴ В психологията понятието околна средата /вкл. екологична/, се отнася до всички елементи на физическия и биологичния свят и техните взаимодействия. Тя играе важна роля в човешкия жизнен цикъл и включва всички общи условия, които обграждат хората в определено време и място - условия, при които човек живее или работи.

проучване, Слутске и колеги установяват, че хазартът се влияе както от несподелени, така и от споделени средови фактори и че генетичните фактори играят незначителна роля в появата на хазарт (Slutske et al.; APA PsycArticles, 2020).

Възрастта обяснява значителните разлики в генетичните и влиянията на околната среда върху хазарта. От това произтичат изводи, че наследствеността на ХП е по-ниска при юношите, отколкото при възрастните. Резултатите са в съответствие с предишни поведенчески генетични изследвания, които като цяло са установили, че оценките за наследственост на човешките поведенчески черти се увеличават с възрастта (Xian et al., 2017). Влиянията на околната среда разкриват повече вариации в ХП при юношите, отколкото при възрастните. (Vitaro et al. & Boivin, 2014; Slutske et al., 2010). Това означава, че рисковите фактори, свързани със социалната среда (напр. връзка с връстници), имат по-голям принос за вариацията на появата и развитието на хазарта при юноши, отколкото при възрастни. Откритието, че наследствеността е по-висока при възрастни с ХП, би могло да се дължи на генетични предразположения, които насочват избора към рисковите фактори в поведението на тези индивиди.

2.2. Поведенчески контрол – регулация

"Човек е перфектен субект по отношение на определена категория действия, ако както склонността да действа, така и тенденцията да се въздържа от действие са в неговата власт." (Леонтиев, 1977). Най-дълбокото проявление на субектността са внимание и контрол. Тук се има предвид влияния върху собствените мотиви и чувства, които обикновено контролират действията, заобикаляйки съзнателния контрол и промяната на начина на живот.

Още в началото на предстоящия обзорен психологически анализ върху *поведенческия контрол*, би следвало да се посочат процесуалното различие с по-късно разглеждания - възприеман поведенчески контрол в „ТРВ“⁵ и конструкта *локус на контрол*. Водеща хипотеза в тази част на обзорния дисертационен труд е, че: „свръх упражняването на дадено поведение, преминава в загуба на контрола, върху него“. В своята концепция Аристотел описва как прекомерността води до крайности, а те - до пороци.

Една много съществена предпоставка в динамиката в ХП е относителността на проявения поведенчески контрол. От особено значение тук е фактът, че преминаване на границата, поведение като хазартното да се превърне в поведенческа зависимост е липсата на контрол, упражняван върху дейността. За съжаление, хора изложени на риск от пристрастяване,

⁵ Според теорията за планираното поведение (ТРВ) човешкото поведение се ръководи от: вярвания относно вероятните последици и свързаните с тях преживявания, убеждения за нормативните очаквания и поведение на значими други и вярвания за наличието на фактори, които могат да улеснят или възпрепятстват изпълнението на поведението.

реакцията свързана с бягство от болка и търсене на удоволствие може да се превърне в „механизъм за справяне“ с всеки психологически дискомфорт, към който се прибегва отново и отново, докато се изгуби контрол над него. Именно контролът, или по-скоро загубата на контрол, е другият съществен индикатор. Тук е необходимо да се вземе предвид функционирането на индивидуалното съзнание, успоредно с въздействието на външните фактори (на средата). Субективната оценка на ситуацията е основен показател, чийто проявление дава възможност до голяма степен да се въздейства върху контрола. Предвид вероятностния характер, относителността и динамиката на процеса, в този случай - хазартната игра, се изключват възможности за контрол върху резултата, към който се стреми поведението. Липсата на възможност за влияние върху резултата е един от основните движещи сили, под чието въздействие поведението може да изгуби контрол. Още в етимологията на думата *контрол* (според речникова дефиниция) откриваме, че това не е само процес на проверка за да се санкционира отклонението, а автоматичен процес, който улавя условията, в които се поражда отклоненията. Контролът е бързата реакция за тяхното предотвратяване и отстраняване, като главна характеристика тук се явява контролът преди събитието, а не след него.

При остановяване на връзката стимул-реакция (залегнал в основата на бихевиористичният подход), автора на този труд потвържда позицията, че контролът на поведението се обуславя от позитивно и негативно подкрепление, които имат своята интервалност. Много важен момент в анализа на ХП е откриването на съществена връзка с т. нар. график на подкрепленията. Той се явява определящ фактор в създаването и поддържането на мотивацията на този вид дейност.

Според автора на социално-когнитивната теория за личността и регулирането на поведението А. Бандура, няма по-значим механизъм на субективност от вярата в собствената ефективност. Ако хората не са убедени, че техните действия могат да доведат до желаните ефекти, те нямат голяма решителност да действат. Основата на човешката свобода, според Бандура, е въздействието върху себе си, което е възможно поради двойствената природа Аз - едновременно като субект и обект и каузално влияе върху поведението по същия начин, както неговите външни причини. „Хората имат известно влияние върху това, което правят чрез алтернативите, които вземат предвид, чрез прогнозиране и оценка на резултатите, които представят, включително собствените си реакции на самооценка“ (Bandura, 1963).

Л. С. Виготски вярва, че поведението започва с потребност и след това преминава към мисълта. Дейността на човека се определя от степента на органичното развитие и средствата, които той притежава и демонстрира в социалните отношения. Това се извършва чрез тяхното интернализиране и прехвърляне на влиянието на външното върху вътрешното. Обзорния прочит, характеризира патологичното ХП, като започващо с приемливо социално и за забавление и постепенно пристрастяване. Така определените степени на обвързаност с хазарт, идентифицирани от Блашчински и колеги разработили „модел на пътеките на патологичното

залагане“ включват поведенчески обусловени, емоционално и биологично уязвими индивиди (Blaszczynski & Nower, 2002).

Обобщени данни от проучвания сочат че, в повечето случаи зависимостта се развива за няколко години. Множество научни източници, отчитат факти свързани с относително дълъг период на контролирано участие, които под въздействие на силен стрес или житейски драми водят до натрапливост свързана с хазарта. Именно т.нар. „контролирано участие“ можем да да послужи като първоизточник за идентификация на определението „хазартно поведение“. Основна диференцираща функция в ХП спрямо ХЗ тук откриваме именно във фактор „контрол“. Поведение което е обвързано с многократно участие в хазарт, но считано за контролирано, може да бъде съотнесено към категория безпроблемно ХП. Едва когато бива установен факта, че контрола върху поведението въпреки усилията, не може да се осъществи, се счита за пристрастеност и е свързана с дезадаптивност, толеранс, абстинентни симптоми и прочие (по МКБ-10). Тогава се определя като поведенческа зависимост, очертана като продължително и повтарящо се проблемно ХП, водещо до клинично значимо увреждане или дистрес (DSM V, АПА 2013).

2.3. Социалният контрол при хазарт – формално и неформално регулиране

Въпреки голямото внимание отделяно от социолози и изследователи на общественото здраве в световен мащаб, неформалният социален контрол на рисковото поведение при хазарт остава неизследвана тема. Неформалното регулиране на хазарта и по-специално понятието „отговорен хазартът“ остава в сфера най-вече на медицинската и психологическата общост (Schalkwyk et al., 2021). В това отношение преобладаващото мнение на психолози, психиатри, консултанти по пристрастявания, сочи отговорното залагане като изцяло интрапсихичен процес. Счита се, че от индивидите се очаква да упражняват лична сдържаност върху хазартното си поведение, като играят в умереност и търсене на подходяща помощ, ако възникне проблем с хазарта.

Според модела на неформалното регулиране хората залагат, защото имат лично предразположеност към това. Прекомерните активност в хазартната дейност се обосновават с гореспоменатата липсата на личен контрол, неспособност да се възприеме вероятностния характер или някакъва друга напълно невидима, склонност да се рискуват финанси. Докато социологическият подход към хазарта, както отговорен, така и безотговорен, отчита необходимостта от разбиране в социален контекст, както в исторически план, така и в сегашен. Макгърин и Смит, още в края на миналия век, твърдят, че всяко обяснение на ХП, трябва да вземе предвид социалните структури и културните фактори, които ограничават такава активност, тъй-като те постепенно се социализират в хазартната субкултура (McGurrin & Frow, 2018). Те интернализират нормите, ценностите а и ролевите очаквания на тази субкултура за създаване на когнитивни правила, спрямо които те непрекъснато сравняват и оценяват своите действия. Социалната структура на хазартните групи, създава нормативни очаквания.

Комарджиите се съобразяват с груповите норми, изпълняват роли и конструират условни идентичности, за да се впишат в нея. (Terperman L., Priestman, J. & Kwan, 2004). Едновременно с тези роли и идентичности те функционират, като изместват контрола с директно поведение. „Съществуващите изследвания, които концептуализират хазарта като отделен от ежедневието, са до голяма степен остарели в съвременния контекст“ (Реймен, 2019).

От една страна, този вид конформизъм носи *социални награди*. Докато успешното изпълнение на ролята, поддържа социални връзки, т.е. обвързва залагащите с хазартната група, то засилва социалния им живот в конфликт с по-голямото външно общество. Тези конфликти могат да бъдат държани настрана, докато залагащия остава ангажиран с хазартната среда и остава в нея (Malaby, 2010). Тези правила на „здравия разум“, подготвят залагащия за определен вид поведение, очаквано по време на хазарт. Тяхното съдържание, включително забрани като: „не говорете с други играчи“, „не изчакайте твърде много време за да вземете решение за вашите залози“ или „продължавайте да играете“, действат от името на хазартна институция за улесняване на по-рисково поведение (Terperman et al., 2012). Феноменът на постоянството в хазарта се изследва, чрез свързване на редовното участие към социалната структура, в която се осъществява. Важен поддържащ механизъм може да се намери в обвързващите социални договорености, които са се развили сред играчите. Тези договорености и социалните награди, представляват начин да се обясни поведение на редовно залагащите, въпреки финансовите загуби. Остава неизяснен обаче теоретичен дебат за това, как неформално социалния контрол работи на психологическо ниво, за да повлияе на поведението.

Обичайното схващане относно ХП, както при започване, така и за поддържането му се свързва със социалната „благоприятност“ на предоставяните хазартни услуги. Връзката между потребността за вписване в такива общности, идентифицирането с общество със сходни интереси обаче не дава отговор на някои основни въпроси. Част от тях са свързани с това, дали мотивите на проявяващите ХП се различават значително от общият профил на хомогенната маса от т.нар. „комарджии“. Основната разлика произтича от факта, че последните, изразяват своите дефицитни възможности за вписване в обществото чрез самоизолиране. Те споделят невъзможността за поддържане на кооперативност и поради тази причина намират пътя към лесното бягство и усамотението със слот машината в хазартната зала. Често се приобщават почти незабелязано към хомогенната маса на играчите, далече от нерешените проблеми навън – на място където заобикалящата среда е достатъчно „атрактивна“, за да не се налага дори да се общува, за да се задоволи потребността от социалност. Тази част от популацията комарджии е с изразена неприспособимост и ролята на аутсайдера се интернализира, намерила добра почва, за да оправдае субективните норми на индивида.

2.4. Генетични фактори

Системата от наследствени белези и ролята на генетиката определят, че за разглеждане на поведението и общите черти на личността имат своето значение и биологичните процеси в

мозъка. „Цалото поведение, без значение колко е сложно, представлява израз на работата на мозъка“ (Попов, 2002).

Повечето биологично базирани теории, се средоточават в търсенето на отговор на един съществен въпрос. Той се свързва с причината поради която някои индивиди са по податливи от други. Отговорите, базирани на редица проучвания сочат различните форми на преобладаваща когнитивна, емоционална и поведенческа дисфункция на индивидите. Такава позиция е основана върху настъпилите индивидуалните различия в характеристиките на личността, чувствителността към ефектите на веществото (субстракта емоция - в случая) и в биологичната основа на индивида. Съществуват множество доказателства, че генетичните вариации в структурата и биохимията на нервната и ендокринната система, носят като резултат индивидуални различия в когнитивните, афективни и поведенчески реакции.

Един основен фактор по отношение на личността, с няколко биологични корелата и висока наследственост е „търсенето на усещания“ (Zuckerman, 1994a). Личностите преследващи нови, разнообразни преживявания се определят като търсещите усещания и проявяват готовност за поемане на рискове в името на такова преживяване. Те се различават по своето оптимално ниво на възбуда на катехоламините системи (Zuckerman et al., 1984; Zuckerman, 2003; Zuckerman, 2015). Търсачите на силно усещане се чувстват по-добре, когато има високо ниво на активност в норепинефриновите и допаминовите системи в мозъка. По този начин възбудата или вълнението, породено от хазартната дейност, е възнаграждаващо за търсача на силни усещания, дори с изключение на перспективата за спечелване на пари. Следователно, високият приоритет на търсачите на усещания е да поддържат възбуда, като играят възможно най-дълго, въпреки наказателните ефекти от паричните загуби. Конструктите импулсивност и търсене на усещане (които ще бъдат по-подробно анализирани в отделни глави в настоящият труд), се считат за взаимосвързани в контекста на ХП и тази връзка, според изследователите има генетична основа. Счита се че: „общите биологични механизми са в основата на връзката между тези черти (Hug & Bouchard, 1997; Zuckerman et al., 2000; Ellingson et al., 2013).

Спрямо данните за наследственост на измерението „търсене на усещания“ около 40% е влиянието на генетичния фактор. Чертата импулсивност има тенденция да включва липса на планиране и/или подценяване на риска, което обяснява умерена корелация с търсене на усещане (Breen & Zuckerman, 1999). Освен това, проучвания са открили фенотипни корелации между импулсивността и усещането, които се стремят да бъдат медиирани почти изцяло от генетични фактори.

По отношение на стимулите т.нар. „проследяващите знаци“ (по Павлов), представляват различни неврофармакологични профили, които също имат генетична основа. Хипотезата за *изтъкналостта на стимула* предполага, че мезолимбичният допамин е основен невротрансмитер, участващ в приписването на стимулираща стойност, водеща до привличане. Данните от изследванията на феномена показват, че представянето на стимула, сдвоена с

награда, задейства повече мезолимбично освобождаване на допамин в устройствата за проследяване на знаци, отколкото в устройствата за проследяване на цели (Flagel et al., 2011a).

Доколкото се счита, че хазартното разстройство е биологично детерминирано, то се предполага, че има генетична компонента. Все още обаче, няма категоричност по въпроса за т.нар. „дефектен ген“, но мнението на повечето специалисти подкрепя позицията за наследствено предразположение.

Зависимостите, в това число и поведенческите, често се проявяват в семейства, в които поколения роднини са развили проблеми от този спектър. Хора с близки, развили определена зависимост, се намират в увеличен риск. Те имат по голям толеранс към такъв вид поведение и по-трудно се противопоставят на импулса, който го провокира. Има редица доказателства, в подкрепа на съществуването на относително стабилни темпераментови и поведенчески модели, протрахиращи от раждането през целия житейски път на индивида, т.е. съществуват генетично детерминирани *прототипи* на човешкото поведение. Тези вродени характеристики (според Г. Олпорт), могат да бъдат определени по-скоро като тенденции, които опитът и въздействията на околната среда, усилват или смекчават.

Фактът, че съществува такъв рисков фактор обаче не определя за основателно предположението за генетична обремененост. Доказателства сочат, че дори хора без генетична предразположеност, при излагане на фактори водещи до пристрастяване за дълъг период от време, могат да развият зависимост. Сам по себе си, генетичният фактор не може да обясни зависимостта, т.е. някои хора имат по-голям потенциал за това, но дали това ще се случи зависи от редица социални и психологически фактори а именно те са предмет на определяне и анализ в настоящият труд.

2.5. Невробиология и ролята на допамина

Проследявайки невробиологичната рамка при човека, ролята на хормони като кортизола се оказва значима в процеси на развитие на някои видове зависимости с особено внимание при уязвимите групи. Резултатите от научни проучвания изследващи ролята на невротрансмитера допамин се обединяват върху мнението, че той няма само една функция – той представлява нещо по-сложно и комплексно и по този начин има широкообхватни ефекти върху поведението (Schultz, 2015). Допаминът е невротрансмитер, който изпраща сигнали между невроните и има роля в определяне на настроението и взимането на решения. Установено е, че допаминът се произвежда в мозъка при “очакване на награда“ за извършената активност. (Ludvig et al.; Daw & Touretzky, 2002; White, 2011). Той дава усещането на удовлетвореност и щастие, при успешно завършване на дейността.

Поддръжниците на кондиционирането на Павлов твърдят, че неговият експеримент доказва функцията на допамина като невротрансмитер, който онагледява връзката между стимула и

наградата. Кондиционирането, което директно се противопоставя на това на Павлов, се нарича оперантно кондициониране (оперантно обуславяне). При него се изисква извършването на задача срещу получаване на награда. Разликата между двата вида кондициониране тук е, че допаминът се счита за невротрансмитер, който действа, за да мотивира изпълнението на някаква задача, за да се получи награда (Flagel et al., 2011b; Willuhn, 2023).

Различията в тези видове кондициониране са предмет на изследвания от редица изследователи през последните 50 години. Благодарение на развитата технология, учените са могли да проследят отделянето на допамин в мозъка, наблюдавайки сектора *nucleus accumbens*. Но резултати от направените проучвания отчитат приликите между отделянето на допамин и в двата вида кондициониране. При наблюдаването на отделянето на допамин и съпоставянето им, се забелязва припокриване. Кондиционирането на Павлов води до отделяне на допамин, приблизително при появата на стимула, който предсказва някакъв вид награда (Saunders & Robinson, 2012; Holmes & Fam, 2013; Hart & Phillips, 2015). Но при оперативното кондициониране също се отделя допамин, и той е пращал сигнали в продължение на по-дълго време (Parker et al., 2010; Coddington & Dudman, 2018). Допамин се отделя още преди изпълнението на дейността, след което идва награда. Много релевантен за настоящия анализ се явява този вид кондициониране, при който усещането за удовлетвореност от това че предстои „залагане“ е не по-малко стимулиращото от въздействието на предящото подкрепление.

Изследванията безспорно показват, че промененият отговор на хипоталамо-хипофизо-надбъбречната (НРА) е свързан с промени в допаминергичната регулация (Oswald and Wand, 2004; Alexander et al., 2011), както и че глюкокортикоидните хормони имат модулиращи ефекти върху освобождаването на допамин в мезолимбичния път, особено в ядрото *accumbens* (Graf et al., 2013; Lopez & Flagel, 2021). Направените научни открития до момента, сред хората с проблеми с хазарта, също сочат връзката между глюкокортикоидните хормони и пристрастяването, както и нивата на по-ниския кортизол с по-рисковано вземане на решения (Labudda et al., 2007; Li, Y. et al., 2020; Buchanan et al., 2020). В тази връзка, последното десетилетие бележи значителен ръст в невробиологичните изследвания относно видовете зависимости. Поведенческа зависимост, като хазартната не прави изключения, невроизобразяване показва, че пристрастяването включва променено функциониране на мезолимбичната система за възнаграждение (Koob & Volkow, 2010; Schultz, 2011; Buchanan et al., 2020). В поведенческата сфера, особено при ранно излагане на хазарт, се свързва с бъдещо неадаптивно поведение, компулсивно залагане и поемане на големи рискове, включително комбинация с злоупотреба с алкохол и опиоидни вещества (Carroll et al., 2017; Duffy et al., 2018).

Други важни открития в областта, определят нивата на ендогенния кортизол при патологични играчи, като това те свързват с различното активиране на вентралния стриатум в отговор на „хазартен стимул“. Както „възнаграждаващите“, така и „наказващите“ стимули предизвикват

интензивни реакции в афективния дял на стриатума (Грил и Рикман, 2021; Brevers et al., 2016). Отговорите обикновено преминават от афективното към асоциативното разделение на стриатума, което предполага участие на асоциативни процеси. Резултатите са от особено значение при интегрирането на ендокринологията с подхода на когнитивната невронаука, с цел изясняване на невронните механизми, които са в основата на неадаптивното ХП.

Илинойския институт за възстановяване от зависимости установяват, че някои патологични комарджии имат по-ниски нива на норепинефрин от „нормалните комарджии“ (м.б моя). От проучването на д-р Алек Рой в Националния институт по злоупотреба с алкохол, норепинефринът се секретира при стрес, възбуда или тръпка, той споделя, че патологичните комарджии залагат, за да компенсират недостатъчното си дозиране (Potenza et al., 2002, 2008; Roy et al., 1989; Evans, 1998; Холеран, 2008). Тези резултати предполагат, че патологичните комарджии може да имат функционално нарушение на норадренергичната система. Обобщава се още, че тази система стои в основата на поведението, търсещо усещане и възбуда. Според доклад от отдела за наркомании на Медицинското училище в Харвард, изграден на база на експеримент, тестовите субекти са били представени ситуации, в които могат да спечелят или да загубят в среда, подобна на казино (Shaffer et al., 2010; Limbrick-Oldfield, et al., 2020). Реакциите на субектите са били измерени с помощта на функционален магнитен резонанс, който показва мозъчно активиране, много подобно на това, наблюдавано при пристрастен към кокаин, получаващ инфузия на кокаин” (Breiter, 2012). Счита се, че недостигът на серотонин може също да допринесе за натрапчиво поведение, като пристрастяване към хазарта.

Както вече беше докладвано, допамин играе важна роля в мотивираното поведение и по-конкретно в активността на мезостриаталната допаминова система, свързана с очакването на награда (Syed et al., 2020; Linnet et al., 2010). Мотивационни процеси, включително приписване на значимост на стимула (Saunders et al., 2018), паричен спрямо непаричен стимул, определят високата стойност на възприеманото възнаграждението (Sescousse & Dreher, 2013). Спорният момент в изследванията се основава върху въпроса, как тези гореспоменати функции, са интегрирани в освобождаването на допамин от невронните терминали в стриатума. В тази връзка, редица проучвания съобщават за така наречените нарастващи промени в освобождаването на допамин, които са с междинна скорост от порядъка на секунди (Lerner et al., 2021). Спрямо такова силно въздействие се приема, че несигурността на състоянието е от особено значение и може теоретично да обясни ефекта на другите променливи (Starkweather et al., 2017; Kim et al., 2020; Mikhael & Gershman, 2022). Тези открития идентифицират нарастващ компонент на очакване на освобождаването на допамин (Goedhoop et al., 2023).

Откритията в тази област сочат положителна корелация между нивата на кортизола и стриаталните реакции, което показва, че вентралния стриатум е ключов регион, където кортизолът модулира стимулиращата мотивация за хазрт. Променливите свързаните с

получаване на награди и стимули, значими за настоящият анализ на ХП, ще бъде разгледана по-обстойно в част „Чувствителност към стимули“ на обзорния дисертационен труд.

2.6. Демографския фактор пол и предпочитания към хазарт

Посредством направеното изложение до тук, може да се направи извод, че индивидуалните различия, са от съществено значение в хазартната активност. Но груповите различия също се оказват значим фактор, повлияващ интересите и поведението свързано с хазарта. Установено е например, че мъжете съобщават по-благоприятно отношение към хазарта в сравнение с жените, защото поемат повече рискове и имат по-ниски нива на импулсивно справяне, отколкото жените (Wong et al., 2013; Welte et al., 2015; Venne & Volberg, 2020). Сходни изводи се откриват и при изследванията свързани с характеристиките, които разграничават подтиповете хазартно поведение по пол (в проучвания включващи както отделни играчи, така и семейни двойки). „По-голямата част от рисковите комарджии (78%) съобщават, че са започнали да играят на 20 години и са им отнели приблизително 2-3 години, за да започнат да изпитват проблеми, свързани с хазарта. За разлика от това, рисковите комарджийки стартират около 30-те си години и посочват период около 10-12 год. за да започнат да изпитват проблеми, свързани с хазарта (Carneiro et al., 2020).

Значими различия се отчитат и в предпочитанията на формите на хазарт. Изглежда, че жените са с по-стеснен кръг от предпочитания на видовете хазарт, докато мъжете гравитират от слот машини към игри с умения, като първите търсят по-малко разнообразие във формите на хазарт, отколкото вторите (Althaus & Bowden-Jones, 2021). Справки от споделяния на телефонна линия за хазарт в САЩ, мъжете предпочитат това, което те наричат „стратегически“ или лице в лице форми на хазарт, като блекджек или покер, докато жените предпочитат „нестратегически“ и по-малко междуличностно интерактивни видове хазарт, като „Бинго“ и слот машини. В нашата страна „Национална информационна линия за наркотиците, алкохола и хазарта“ отчита безпрецедентен ръст на проблема с хазарта като причина за търсене на помощ. По данни от изнесените годишните доклади от 3-то място преди 6 год. на второ - до 2022 год. и към днешна дата – за 2024 год. категоричната първа позиция.

Графика №11 от годишния отчет за 2023 год. на Национална информационна линия за наркотиците, алкохола и хазарта /стр. 12, 2023/

През 2023 год. беше запазена тенденцията от предишните години услугите на националната линия да се търсят по-често от жени. Те са 58%, а мъжете – 36%. В 6% от случаите полът е останал неизвестен. Средната възраст на хората, които са се свързали е 41 години. Докладвано е, че „най-голям брой от контактите през 2023 година са били свързани с хазарт, следвани от алкохол и наркотични вещества. Като жените съставляват 58%, а мъжете – 36%. В 6% от случаите полът е останал неизвестен.

До скорошни твърдения сочеха жените, като съставляващи приблизително една трета от всички проблемни комарджии. Изследванията бяха фокусирани обикновено върху проблемните залагащи мъже, без да се отчита степента на засегнатост (коморбидност, факторно влияние) и етапа на развитие на зависимостта. Въпреки известната вариабилност на мъжкият принос, съотношението на разпространение при жените има тенденция да остане малко под две към едно. В някои части на Европа (Австралия и Нова Зеландия) женското участие е нараснало драстично, където властите започват все по-активно да работят в посока ограничаване и превенция.